

JADWIGA WANIAKOWA

Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków

Rola słowników łaciny średniowiecznej w badaniach nad słowiańskimi nazwami roślin

Na pierwszy rzut oka badania nad słowiańskimi nazwami roślin, jako dociekania *par excellence* slawistyczne, nie mają nic wspólnego z łaciną średniowieczną i leksykografią z tego zakresu. Sprawa jednak nie jest już tak oczywista, jeśli chodzi o badania nad nazwami gwarowymi roślin w językach słowiańskich przy założeniu, że nie opisuje się jedynie synchronicznie, jak to zwykle czynią dialektolodzy i etnolingwiści, że dana nazwa występuje na jakimś obszarze, a gatunku rośliny do niej przypisanego używa się (teraz częściej raczej powiemy: używało się) do — dajmy na to — odstraszenia złych mocy, do leczenia, odczyniania uroków, do ochrony przed piorunami itd., czy też opisuje się tylko, jaka może być motywacja nazwy, typu: *zlociuszki* — nazwa od żółtych kwiatów rośliny. Gdy zatem mowa o rozważaniach z zakresu diachronii i etymologii nazw roślin, gdy próbujemy dociec, jaka jest historia danej nazwy gwarowej i skąd właściwie ona pochodzi, jaka jest jej etymologia i geneza, kontekst słowników łaciny średniowiecznej nie jest już tak nieprawdopodobny, ale nadal dość odległy. Wszak nie ulega wątpliwości, że historię słowiańskich gwarowych nazw roślin należy badać przede wszystkim w źródłach historycznojęzykowych poszczególnych języków słowiańskich. Studia takie jednak, jak wskazuje praktyka, absolutnie nie wystarczają. Aby dogłębnie zbadać genezę nazw i ich pochodzenie, należy sięgnąć jeszcze bardziej w przeszłość i wyjść poza języki słowiańskie.

Moje wieloletnie badania nad słowiańskimi gwarowymi nazwami roślin doprowadziły mnie do wniosku, że nazwy te mają kilka źródeł. Stwierdziłam przede wszystkim, że wiele słowiańskich gwarowych nazw roślin nie ma w istocie charakteru ludowego. Duża ich część, mimo że brzmi rodzimo, wręcz swojsko, i sprawia wrażenie autentycznie gwarowe, to jest nazw powstałych na gruncie dialektalnym, w istocie ma rodowód obcy, dawny, nawet starożytny, często skomplikowany, jeśli chodzi o wędrówkę po Europie. Znamienne, że dialektolodzy słowiańscy raczej nie poświęcali temu zagadnieniu zbytnej uwagi, bowiem nie zajmowali się pochodzeniem nazw, nawet jeśli

niektórzy z nich czasem wskazywali, że są one stare i poświadczone w dawnych zielnikach (herbarzach). Najczęściej jednak uznawano je za wytwory użytkowników gwary, nie interesując się ich faktyczną proveniencją (por. Waniakowa 2011), gdy tymczasem historia ich jest niezmiernie interesująca, bo nie tylko są odziedziczone, ale jeszcze duża ich część to kalki lub zapożyczenia, o czym niżej. Te, czasem jeszcze w średniowieczu, skalkowane nazwy są kontynuowane przez nazwy gwarowe w poszczególnych językach słowiańskich.

Widać więc, że wyniki takich dociekań prowadzą do wniosku, że słowiańskie nazwy gwarowe pochodzą z wielu źródeł. Część z nich to nazwy autentycznie gwarowe, to jest takie, które rzeczywiście powstały na gruncie gwarowym (czyli są wytworem użytkowników gwar), część to potoczne nazwy ogólne (ogólnojęzykowe w danym języku)¹, które bądź przeszły do gwar, jeśli są stosunkowo nowe, bądź są odziedziczone, część to stosunkowo nowe zapożyczenia i nowe kalki, a część to nazwy odziedziczone w poszczególnych językach z wcześniejszych stadiów historycznojęzykowych, nieobecne w językach ogólnych. Te ostatnie nie stanowią jednorodnej grupy. Dzielią się na trzy typy: nazwy rodzime, czyli nazwy utworzone na gruncie danego języka słowiańskiego lub odziedziczone z epoki prasłowiańskiej, a nawet mające jeszcze dawniejsze, praindoeuropejskie czy też, jak sądzą niektórzy, przedindoeuropejskie korzenie. Inna klasa to stare zapożyczenia, które zadomowiły się wcześniej w danym języku słowiańskim, ale obecnie w językach ogólnych nie są używane, a zachowały się w gwarach. Poza tym jeszcze grupa nazw, często wymykająca się właściwej ocenie, mianowicie stare kalki (por. Waniakowa 2012: 140). Źródła słowiańskich nazw gwarowych roślin obrazuje stosowny schemat niżej.

Chcę tu zwrócić szczególną uwagę na dwa typy nazw, mianowicie na stare zapożyczenia i na stare kalki.

Stare pożyczki stanowią całkiem sporą część odziedziczonych nazw roślin w gwarach słowiańskich. Zwykle brak ich we współczesnych słownikach języków słowiańskich, natomiast często figurują w słownikach historycznych i różnych opracowaniach dawnych słowiańskich nazw roślin² (zob. Waniakowa 2012: 167).

Nazwy roślin, które są starymi kalkami, sprawiają najwięcej niespodzianek i nieprzewidzianych problemów³. Po pierwsze, są z wielu względów dość trudne do wyodrębnienia w źródłach i opracowaniach gwarowych. Nazwy te bowiem z reguły przez dialektologów są poczytywane za autentycznie gwarowe, to znaczy powstałe na słowiańskim gruncie gwarowym, a już na pewno za rodzime. Trudno się dziwić takiemu

¹ Warto zaznaczyć, że „ogólne” oznacza tu zarówno nazwy ogólnojęzykowe, jak i zarazem nazwy rodzajowe (w odróżnieniu od nazw gatunkowych). W gwarach mianowicie nie funkcjonują na ogół ogólnojęzykowe nazwy gatunkowe, typu pol. *dziurawiec zwyczajny* czy *babka lancetowata*, a jedynie *dziurawiec* lub *babka*.

² W ten sposób, badając ich historię w słownikach i źródłach, można oddzielić nowe zapożyczenia od pożyczek dawnych, nowe kalki od kalk wcześniejszych.

³ Warto podkreślić w tym miejscu, że kalki z reguły są najtrudniej rozpoznawalne i problematyczne w identyfikacji, nie tylko w zakresie nazw roślin, ale w każdym innej domenie semantycznej.

podejściu, bowiem w ich czysto słowiańskich formach nic nie wskazuje na jakiegokolwiek pierwiastki obce — wykazują cechy rodzime. Co więcej, ich semantyka, sposób metaforyzacji — bo często mamy do czynienia z przenośniami — absolutnie nie odbiega od ogólnie przyjętych mechanizmów nominacyjnych wśród nazw roślin w gwarach słowiańskich. Dopiero badając historię nazw poprzez studiowanie historycznych słowników i zielników, następnie słowników i źródeł pozasłowiańskich, możemy dojść do przekonania, że nazwy te mają dłuższą i bogatszą tradycję, niż mogliśmy sądzić na początku bez zagłębiania się w poświadczenia historyczne i bez żmudnych studiów translatorsko-semantycznych na podstawie źródeł obcojęzycznych. Dokonując takiej wszechstronnej analizy diachronicznej słowiańskich gwarowych nazw roślin, widzimy nie bez zdumienia, jak wiele wśród nich jest, a przynajmniej może być, dawnych kalk, które do tej pory były uznawane za nazwy rodzime bądź autentycznie gwarowe. Za nazwy powstałe na słowiańskim gruncie gwarowym mogły bowiem z pewnością uchodzić te kalki, które nie zawsze są poświadczone w słownikach historycznych języków słowiańskich, ani też w opracowaniach dotyczących dawnych nazw roślin, a mają odpowiedniki semantyczne w dawnych nazwach łacińskich, co więcej — mają odpowiedniki semantyczne w innych językach w Europie (por. Waniakowa 2012: 174–175).

Oto cechy, na podstawie których można wyodrębnić stare kalki z ogółu słowiańskich gwarowych nazw roślin: 1) nazwy występują w historycznych źródłach botanicznych (zielnikach) i słownikach historycznych języków słowiańskich; 2) odpowiedniki semantyczne nazw istnieją w językach pozasłowiańskich w Europie (np. niemieckim, francuskim, angielskim), a nazwy słowiańskie odpowiadają semantycznie poświadczonym w historii nazwom niemieckim, łacińskim, a często greckim; 3) słowiańskie nazwy gwarowe nie odpowiadają spotykanym w środowisku wiejskim realiom. Jak widać, są to warunki „wielopłaszczyznowe”. Zawsze można orzec, że w pewnych przypadkach może dochodzić do paralelizmu rozwoju znaczeniowego, wynikającego z faktu, że rośliny, ich charakterystyczny wygląd i właściwości, mogą budzić podobne skojarzenia, jednak im więcej wyżej podanych warunków jest spełnionych, tym większe prawdopodobieństwo, że mamy do czynienia z dawną kalką (por. Waniakowa 2012: 175).

Można sobie zadawać pytanie, skąd tak wiele elementów obcych w gwarach, jakimi drogami się tam przedostały. Przyczyn i dróg jest co najmniej kilka. Kalki i zapożyczenia w nazwach roślin powstawały przy kopiowaniu zielników łacińskich, najczęściej w klasztorach. Do nazw obcych dopisywano wówczas nazwy słowiańskie lub tworzone je, przyswajając lub tłumacząc nazwy obce⁴. Doniosła w tym rola klasztorów. Mnisi bowiem szerzyli w okolicznych miejscowościach nie tylko wiedzę o roślinach, ale też ich nazwy, przede wszystkim te oparte na łacinie, grece i języku niemieckim. Niektóre przedostawały się na grunt słowiański w postaci zapożyczeń, część z nich była przejmowana jako kalki. Wiadomo, że gwary przechowują dawne słownictwo, które w języku ogólnym już zanikło. Część tego dawnego słownictwa to właśnie nazwy roślin, a wśród nich zachowane na równi z nazwami rodzimymi — dawne zapo-

⁴ Należy mieć na uwadze, że były to nazwy dawne, przedlinneuszowskie.

zyczenia i kalki. Warto też uzmysłowić sobie, że na wsi nie wszyscy znali się (i znają się) na roślinach. Z reguły wiedzę taką miały tylko wybrane osoby, te, które zajmowały się leczeniem. Wiedza o roślinach i ich nazwy były przekazywane z pokolenia na pokolenie. Teraz ta wiedza i dawne nazwy roślin gwałtownie zanikają, ponieważ warunki życia na wsi zmieniły się diametralnie. Nikt już nie chce pomocy lekarskiej od wiejskich znachorów, nikogo z młodszych pokoleń nie interesują dawne nazwy roślin... Tym bardziej interesująca wydaje się diachroniczna analiza nazw roślin, które po badaniach historyczno-porównawczych okazują się zapożyczeniami bądź kalkami o długiej tradycji (por. Waniakowa 2012: 167–168).

Jak podkreśla w swoim artykule Kwiryna Handke (1997a: 165–166),

apellatywno nazewnictwo przyrodnicze ujawnia skomplikowane i bardzo specyficzne relacje między językiem biorcą i językiem dawcą (w wypadku, gdy jest nim łacina), których nie da się sprowadzić jedynie do aktu genetycznego (tzn. przekazania elementu leksykalnego czy też znaczenia wyrazu), ponieważ relacje te mają dalsze reperkusje w sferze funkcjonowania tych elementów w języku polskim.

Autorka zaznacza, że przyrodnicza leksyka łacińska napływała do języka polskiego kilkoma falami — najpierw, jeszcze w średniowieczu, w postaci słowniczków nazw roślin, potem obcych herbarzy, wreszcie w postaci nowoczesnej terminologii botanicznej. Z tego wszystkiego przez wieki korzystali twórcy słowiańskich (w tym polskich)

zielników (por. Handke 1997a: 166, 1997b: 179–180). Poza tym równolegle posługiwano się rodzimym nazewnictwem oraz nazwami ludowymi (autentycznie gwarowymi), zwłaszcza w zakresie roślin leczniczych i uważanych za magiczne⁵. Jeśli chodzi na przykład o nazwy polskie, to Józef Rostafiński polską nomenklaturę botaniczną datuje od XIII wieku, a jej znaczny rozwój przypada na wiek XVI (por. Rostafiński 1900, Handke 1997a: 166). Polskie i łacińskie nazewnictwo botaniczne wzajemnie na siebie oddziaływały przez wieki, stąd na przykład pewne podobieństwa w budowie słowotwórczej łacińskich i polskich nazw roślin, zwłaszcza w zakresie nazw będących zestawieniami. Podobnie było w innych językach słowiańskich. Ewolucja nomenklatury łacińskiej (duże zmiany w średniowieczu, następnie w renesansie, potem terminologia Linneusza i jej uściślenia) pociągała zmiany w nazewnictwie języków słowiańskich, ponieważ nazwy słowiańskie były w pewien sposób sprzężone z łacińskimi poprzez zielniki. Wynikiem zmian w obu nomenklaturach jest duża synonimia i polisemia. Co więcej, stała współobecność nazw słowiańskich i łacińskich spowodowała powstanie wielu kalk i hybryd w słowiańskich nazwach roślin (szerzej: Handke 1997a: 166–167, por. też Waniakowa 2012: 168–169).

Oto przykłady starych zapożyczeń⁶:

benedykt (*benedykt*, *benedik*, *banadek*, *panadek*, *banagdyk*) ‘kuklik pospolity, *Geum urbanum* L.’ i ‘kuklik górski, *Geum montanum* L.’: Zakopane, n-tar⁷, ośw, Mr i Wr; SGP⁸; SGRT; USK; SWil; Gustawicz 1882; Majewski SN; zapis <*benedykt*> widnieje u Stanki 1472, postać *benedykt* poświadczą także Józef Rostafiński ze słowniczków średniowiecznych (Symb. I 195), zob. też SSStp. (s.v.), formę *benedikt* znajdujemy u Siennika 1568 i Guldeniusa 1641, *benedykt* jest u Syreniusza 1613 i w słowniku Knapiusza TPLG 1621–1632, natomiast postać *benedykta* pojawia się w słowniku Mączyńskiego 1564 i u Marcina z Urzędowa 1595 (Spólnik 1990: 27), poświadczą ją też SSStp. (s.v.); śrlac. *benedicta*, *benedicta alba*, *benedicta rufa* (por. łac. *rufus* ‘czerwony’), *benedicta herba* (SŁŚ s.v. *benedicta*, *herba*, Symb. I 194–195, Marzell 2000 II szp. 683); por. stczes. *benedykt*, *benedicht* (Machek 1954: 105, Wróbel 2004: 43), czes. gw. *benedykt* (Kosik 1941), słow. *benedykt*, *benedik* i *benadykt* (Buffa 1972: 269), serb., chorw. *бeдeдичица*, *бeдeдичица* (Šulek 1879: 13, Simonović BR), chorw. gw. *benedik* (Šugar HBI). Według Wróbla (2004: 43) i Spólnik (1990: 86) stpol. *benedykt(a)* i stczes. *benedykt*, *benedicht* są bezpośrednimi pożyczkami z łac. *benedicta* (*herba*); por. też stwn. *benedicte*, *bundicte*, śrwn. *benedicten* (pośw. 1492), dniem. gw. *Benediktenkrut* (pośw. 1500), niem. *Benediktenkraut* (pośw. 1776) i wiele innych (por. Marzell 2000 II szp. 687), por. też ang. *St. Bennet’s herb*, fr. *herbe de Saint-Benoît*, *benoite*,

⁵ Należy zaznaczyć, że część nazw gwarowych przedostała się do oficjalnego nazewnictwa botanicznego. Jako przykłady Zofia Radwańska-Paryska wymienia *goryczkę*, *dziewięcisz* i *urdzik* (SGRT: 8).

⁶ Za każdym razem punktem wyjścia są gwary polskie.

⁷ Skróty nazw powiatów i nazw geograficznych za SGP.

⁸ W SGP (s.v. *benedykt*) pomyłka w definicji: „kulik”.

hiszp. *hierba de San Benito*, włos. (*erba benedetta*), niderl. *benedictuskruid*, duń. *benedikte* (pośw. k. XV w.), *benedikturt* (pośw. 1533) (por. Marzell 2000 II szp. 687). Nazwy prawdopodobnie w jakiś sposób związane z szeroko znanymi właściwościami leczniczymi rośliny. Przy czym Machek (1954: 105) i Marzell (2000 II szp. 687) podają, że korzenie tej rośliny były zbierane około uroczystości św. Benedykta — 21 marca (por. Waniakowa 2012: 170).

polej (*kolej*) ‘mięta polna, *Mentha arvensis* L.’: ciesz., boch., myślen., przas., aug., Ostródz., Wr., Mr., Kasz.; Majewski SN; kart. SGP; K IV 233; nazwę tę notuje już Stanko 1472, jednak jako określenie mięty poleju, *Mentha pulegium* L., za nim powtarzają ją liczni autorzy innych zielników i słowników — zawsze jednak jest to nazwa mięty poleju (za: Spólnik 1990: 31); nazwa wywodzi się od gatunku mięty poleju (obecnie rzadkiego w Polsce), *Mentha pulegium* L.; por. łac. *pūleium*, *pūlēgium*, *pūlēdium*, dosł. ‘ziele z pchłami’, por. łac. *pūlex* ‘pchła’ (André 1956: 264), śrlac. *pelegium*, *polegium*, *pollegium*, *pulegium*, *pullegium*, *poleium* i inne ‘mięta polej, *Mentha pulegium* L.’ (SŁŚ s.v. *pelegium*, *puleium*, Symb. I 292, Marzell 2000 III szp. 162); por. stczes., słow. *polej* ‘*Mentha pulegium* L.’ (Wróbel 2004: 46, Buffa 1972), por. też nazwę słoweńską *polaj* dla tego gatunku mięty (Karlín 1964) i chorwackie nazwy gwarowe, jak *polajka*, *polajčica* i inne (Šugar HBI); por. też niem. *Wilder Poley* (pośw. 1543), *Wilde Poley* (pośw. 1777) (Marzell 2000 III szp. 149). W języku niemieckim notuje się ponadto następujące nazwy dla mięty poleju: stwn., śrwn. *polei* jako pożyczka z łac. *pulegium*, *puleium*, śrwn. *polei*, *poleie*, *pulei* i wiele innych form (Marzell 2000 III szp. 162). Zatem pol., czes. *polej* są zapożyczone ze śrwn. *pulei*, *polei*, które z łac. *pulegium* (Machek 1954: 203, Wróbel 2004: 46), por. też Brückner SEJP 429, Machek 1954: 203, Spólnik 1990: 89. Forma *kolej* wskazuje na zupełny zanik przejrzystości etymologicznej omawianej nazwy w gwarach polskich (por. Waniakowa 2012: 173).

Przykłady dawnych kalk:

kluczyki niebieskie ‘pierwiosnek lekarski, *Primula veris* L., syn.: *Primula officinalis* (L.) Hill’): ciesz.; USK; Majewski SN; polskie zielniki nie notują (por. Spólnik 1990: 36), nazwy brak też w SP XVI, SWil, SW i innych słownikach języka polskiego; por. czes. *nebeský klíč*, *nebeklič*, *nebekliček*, *nebesklíč*, *nebesklíček* (Rystonová 2007), łuz. *njebjeske klučiki* (Lajnert 1954), por. też liczne nazwy niemieckie, począwszy od staro-wysoko-niemieckich: stwn. *himmelsluzzel*, *himmelschluzzel*, *hymelsloszel*, *hymel slussel* i inne, następnie niem. *Himmel(s)schlüssel(chen)* (pośw. od 1500) z niezwykle licznymi wariantami historycznymi i gwarowymi (Marzell 2000 III szp. 1054-1055). Rostafiński (Symb. I 265) przytacza śrlac. *clavis celi* [sic!] jako nazwę pierwiosnka (u Marzella (2000 III szp. 10530 i w SŁŚ s.v. *clavis* jest *clavis coeli*), stąd można przypuszczać, że nazwy czeskie są kalkami średniowiecznej formy łacińskiej lub niemieckiej. Polska nazwa gwarowa stanowi zaś chyba dość nową kalkę z niemieckiego albo — w odniesieniu do cieszyńskiego — pochodzi z gwar czeskich. Motywacja nazwy

wiąże się oczywiście z kształtem kwiatostanów pierwiosnka, przypominającym pęk kluczy (por. Waniakowa 2012: 156–157).

Inną nazwą pierwiosnka o tej samej motywacji semantycznej i także ze sfery sacrum jest zestawienie:

klucze św. Piotra ‘pierwiosnek lekarski, syn. pierwiosnka lekarska, *Primula veris* L., syn. *Primula officinalis* (L.) Hill’ : ok. Poznania, Wp, Lit; kart. SGP; SSSL; USK; Majewski SN; SP XVI s.v. *klucz* nie notuje w znaczeniu botanicznym; oraz **kluczyki św. Piotra** ‘ts.’ : lub; PZZ; Pelcowa NR; SP XVI s.v. *kluczyk* nie notuje w znaczeniu botanicznym; SWil podaje tylko *kluczyki* (s.v. *kluczyk*, *pierwiosnek*), podobnie SW; por. czes. *petrokliček* (Rystonová 2007), brus. gw. *świätaho Pietrà i Pauła klùczyki* (Pastusiak 2007), por. stczes., czes. gw. *petrklíč*, czes. gw. *Petrův klíč* (Machek 1954: 172, Kosík 1941: 93), czes. gw. *Petrové klíče* (Hladká 2000), czes. *klíč svatého Petra* (Rystonová 2007), słow. gw. *Petrov kl’uč*, *petrkl’uč* (Buffa 1972), ukr. gw. *petrovi kl’uči* (Čižmárová 2008: 151), brus. gw. *Святого Пятра ключыки* (Kolossova 2009: 194), por. też brus. gw. *ключики святого Пётра и Паўла* (Annenkov 1878, Kolossova 2009: 28), łuz. gw. *klucze pëtr zołty* (Annenkov 1878, Kolossova 2009: 89). Jednostronne baldachy pierwiosnka, jak wspomniałam wyżej, mogą przypominać pęki kluczy. Klucze zaś, zgodnie z chrześcijańską tradycją, budzą skojarzenia ze św. Piotrem, por. też średniowieczne nazwy łacińskie pierwiosnka, mianowicie *clavis sancti Petri* (łac. *clāvis* ‘klucz’), *herba sancti Petri*, *herba Petri* (Symb. I 265, SŁŚ s.v. *clavis*, *herba*, Marzell 2000 III szp. 1053), por. także niem. *Peters Schlüssel* (1500), *S. Peters Schlüssel* (1532) i inne (Marzell 2000 III szp. 1057). Wymienione nazwy słowiańskie są najprawdopodobniej kalkami nazw łacińskich lub niemieckich (por. Waniakowa 2012: 157).

przyskiernik (*przyskirknik*) ‘jaskier, *Ranunculus*’: SSSL; Rostafiński z glos średniowiecznych podaje formę *przyskirknik* (Symb. I 168), u Syreniusza 1613, Knapiusza TPLG 1621–1632 i Trotza 1764 występuje forma *pryskirknik*, jednak dotyczą one wszystkie jaskra ostrego, *Ranunculus acer* L. (por. Spólnik 1990: 21), por. śląc. *flammula*, *flamula*, *flamula maior*⁹ (SŁŚ s.v. *flammula*, Symb. I 168, Marzell 2000 III szp. 1263), por. łac. *flammula* ‘płomyczek’, *flamma* ‘płomień’, *flammō* ‘zapalam, rozpalam, rozżarzam’; por. także stczes. *pryskyrnik* (Machek 1954: 49), czes. gw. *pliskejřník*, *plyskyřník* (Kosík 1941), słow. gw. *pl’uskiernik*, *pl’uzgiernik* (Machek 1954: 49, Buffa 1972), por. ukr. gw. *pryščyrnyk* (Makowiecki 1936: 305), *pryszczyrnyk* (Pastusiak 2007). W gwarach polskich jest to pożyczka z czeskiego, por. stczes. *pryskyř*, czes. *pryskyřník*, pochodne od **pryskati*, **prysnōti* ‘powodować bóle, pęcherze’, ponieważ w ten sposób reaguje skóra posmarowana sokiem z rośliny (Machek 1954: 49, Budziszewska 1965: 236, Spólnik 1990: 85, 102, Pastusiak 2007: 182, Symb. I 168). Forma czeska

⁹ Odnoszą się one do różnych gatunków jaskra (Marzell 2000 III 1263).

jest kalką łac. *flammula* ‘płomyczek’ (Machek 1954: 49); zob. Waniakowa (2012: 173–174).

krwawnik ‘tasznik pospolity, *Capsella bursa-pastoris* (L.) Medik.’: Majewski SN; nazwa poświadczona przez Falimirza 1534 (Symb. I 181, Spólnik 1990: 49); por. chorw. *krvavka*, serb. gw. *кpвaвka* (Šulek 1879: 179, Simonović BR, Šugar HBI); por. śląc. *sanguinaria*¹⁰, *sanguinata* (SŁŚ s.v. *sanguinaria*, Symb. I 181, Marzell 2000 I szp. 788), por. łac. *sanguis* ‘krew’, *sanguinarius* ‘krwawy’. Nazwa jest kalką form łacińskich. Liczne kalki tego rodzaju, jako nazwy tasznika, spotykamy także w języku niemieckim, por. stwn. *bluotwrtze* (XIII i XIV w.), śrwn. *bloetwort* (pośw. 1492), *blôtwort*, nwn. *Blutwurz* (pośw. 1528) dosł. ‘krwawy korzeń’, stwn. *blôtkrût*, nwn. *Blutkraut* dosł. ‘krwawe ziele’ (Marzell 2000 I szp. 796); por. też niderl. *bloedkruid* (Marzell 2000 I szp. 796). Nazwa rośliny ze względu na od dawna szeroko znaną właściwość tamowania krwi. Tasznika używa się do tej pory przeciw krwawieniom wewnętrznym i macicznym (por. np. PZZ 208), stąd jego sardyńska nazwa *erba de fêminas* (Marzell 2000 I szp. 797), por. Waniakowa (2012: 177).

Celem niniejszych rozważań jest wykazanie, jak wiele słowiańskich gwarowych nazw roślin ma rodowód łaciński a nawet grecki. Jeśli zaś tak jest, to badacze zajmujący się historią i pochodzeniem tychże nazw nie mogą poprzestać na źródłach i słownikach słowiańskich. Muszą sięgać do nazw greckich i łacińskich, starożytnych i średniowiecznych, posługując się naturalnie odpowiednimi źródłami w tym zakresie. Przy tym niezwykle ważną rolę odgrywają słowniki łaciny średniowiecznej, jako uporządkowane zbiory nazw pochodzących ze źródeł, do których sławista, a nawet sławista-diachronista, nie miałby szans dotrzeć. *Vivant Glossaria Mediae Latinitatis!*

Bibliografia

- André J., 1956, *Lexique des termes de botanique en latin*, Paris.
 Annenkov N.I., 1878, *Ботанический словарь [...]*, Sanktpeterburg.
 Brückner SEJP — A. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, wyd. III, Warszawa 1974.
 Budziszewska W., 1965, *Słowiańskie słownictwo dotyczące przyrody żywej*, Wrocław etc.
 Buffa F., 1972, *Vznik a vývin slovenskej botanickej nomenklatúry. K histórii slovenského odborného slovníka*, Bratislava.
 Čižmarová M., 2008, *Nominačné modely v botanickom názvosloví*, Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešoviensis, Monografia 90, Prešov.
 Falimirz S., 1534, *O ziołach i mocy jich*, Kraków.
 Guldenius P., 1641, *Onomasticum trilingue latino-germano-polonicum*, Królewiec.
 Gustawicz B., 1882, *Podania, przesady, gadki i nazwy ludowe w dziedzinie przyrody*, cz. 2: *Rośliny*, Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej, t. VI, Kraków, s. 201–321.

¹⁰ Stąd ang. *sanguinary* (pośw. w 1526) i fr. *sanguinaire* (pośw. w 1490) (Marzell 2000 I szp. 796–797).

- H a n d k e K., 1997a, Łacińska terminologia a polskie słownictwo botaniczne, [w:] *tejże*, *Rozważania i analizy językoznawcze*, Warszawa, s. 165–172 [przedruk z: *Polono-Slavica Varsoviensia: Słowiańsko-niesłowiańskie kontakty językowe*, Warszawa 1992, s. 131–139].
- H a n d k e K., 1997b, Polskie nazewnictwo botaniczne oczami językoznawcy, [w:] *tejże*, *Rozważania i analizy językoznawcze*, Warszawa, s. 173–185 [przedruk z: *Historia*, t. IV, Warszawa 1993, s. 11–23].
- Historia — *Historia leków naturalnych*, t. I: *Źródła do dziejów etnofarmacji polskiej*, red. B. Kuźnicka, Warszawa 1986, t. II: *Natura i kultura — współzależność w dziejach lekoznawstwa*, red. B. Kuźnicka, Warszawa 1989, t. III: *Ziołoznawstwo w dawnej i współczesnej kulturze Rzeszowszczyzny*, red. B. Kuźnicka, Warszawa 1993, t. IV: *Z historii i etymologii polskich nazw roślin leczniczych*, red. B. Kuźnicka, Warszawa 1993, t. V: *Materia pharmaceutica*, red. B. Kuźnicka, Warszawa 1999.
- H l a d k á Z., 2000, Přenesená pojmenování rostlin v českých dialektch. K sémantickému tvoření lexikálních jednotek v nářečích, Brno.
- K — J. Karłowicz, *Słownik gwar polskich*, t. I–VI, Kraków 1900–1911.
- K a r l i n M., 1964, *Slovenska imena naših zdravilnih rastlin*, Ljubljana.
- kart. SGP — *kartoteka Słownika gwar polskich*, opr. przez Zakład Dialektologii Polskiej Instytutu Języka Polskiego PAN w Krakowie.
- Knapiesz TPLG 1621–1632 — G. Knapiesz, *Thesaurus polono-latino-graecus in tres tomos divisus*, t. I–III, Cracoviae 1621–1632.
- K o l o s o v a V.B., 2009, *Лексика и символика славянской народной ботаники. Этнолингвистический аспект*, Moskva.
- K o s í k V., 1941, *Slovník lidových názvů rostlin*, Praha.
- L a j n e r t J., 1954, *Rostlinske mjena serbske, němske, lačanske radowane po prirodnyh systemie*, Berlin.
- M a c h e k V., 1954, *Česká a slovenská jména rostlin*, Praha.
- Majewski SN — E. Majewski, *Słownik nazwisk zoologicznych i botanicznych polskich [...]*, t. I–II, Warszawa 1889–1898.
- M a k o w i e c k i S., 1936, *Słownik botaniczny łacińsko-mańruski*, Kraków.
- Marcin z Urzędowa, 1595, *Herbarz polski [...]*, Kraków
- M a r z e l l H., 2000, *Wörterbuch der deutschen Pflanzennamen*, t. I–V, Lizenzausgabe Parkland Verlag, Fotomechanischer Nachdruck der Erstausgabe 1943–1958, Köln.
- Mączyński 1564 — Mączyński J., 1564, *Lexicon latino-polonicum ex optimis latinae linguae scriptoribus concinnatum, Regiomonti Borussiae [Królewiec]*.
- P a s t u s i a k K., 2007, *Pogranicze polsko-białorusko-ukraińskie w świetle danych językowych i etnograficznych na podstawie nazw roślin*, Warszawa.
- Pelcowa NR — H. Pelcowa, *Nazwy roślin w świadomości językowej ludności wiejskiej*, [w:] *Język a Kultura*, t. 16: *Świat roślin w języku i kulturze*, red. A. Dąbrowska, I. Kamińska-Szmaj, Wrocław 2001, s. 99–116.
- PZZ — J. Kwaśniewska, J. Skulimowski, H. Tumiłowicz, *Poradnik zbieracza ziół*, Warszawa 1956.
- R o s t a f i ń s k i J., 1900, *Słownik polskich imion rodzajów oraz wyższych skupień roślin [...]*, Kraków.
- R y s t o n o v á I., 2007, *Průvodce lidovými názvy rostlin i jiných léčivých přírodnin a jejich produktů*, Praha.
- SGP — *Słownik gwar polskich*, opr. przez Zakład Dialektologii Polskiej Instytutu Języka Polskiego PAN w Krakowie, red. M. Karaś, od t. II red. J. Reichan, od t. VI red. J. Okoniowa, Wrocław–Kraków etc. 1977 i n.
- SGRT — Z. Radwańska-Paryska, *Słownik gwarowy góralskich nazw roślin z Tatr i Podtatrza*, Zakopane 1992.
- S i e n n i k M., 1568, *Herbarz, to iest ziół tutecznych, postronnych i zamorskich opisanie [...]*, Kraków.
- Simonović BR — Д. Симоновић, *Ботанички речник. Имена биљака*, Београд 1959.
- SŁŚ — *Słownik łaciny średniowiecznej w Polsce. Mediae et infimae Latinitatis Polonorum*, red. M. Plezia, od t. VII red. K. Weyssenhoff-Brożkowska, Wrocław etc. 1953 i n.
- SP XVI — *Słownik polszczyzny XVI wieku*, red. M.R. Mayenowa, Wrocław etc., 1966 i n.
- S p ó l n i k A., 1990, *Nazwy polskich roślin do XVIII wieku*, *Prace Komisji Językoznawstwa PAN w Krakowie*, nr 58, Wrocław etc.

- SSSL — Indeks do Słownika stereotypów i symboli ludowych, t. II. Rośliny (nieopublikowany wydruk udostępniony mi uprzejmie przez prof. Annę Tyrpę za zgodą prof. Jerzego Bartmińskiego).
- SStp. — Słownik staropolski, red. S. Urbańczyka, t. I–XI, Wrocław 1953–2002.
- Stanko J., 1472, *Antibolomenum Benedicti Parthi* [rękopis przechowywany w Bibliotece Krakowskiej Kapituły Katedralnej, nr Ms 225].
- SW — J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki, Słownik języka polskiego, t. I–VIII, Warszawa 1900–1927 (tzw. Słownik warszawski).
- SWil — Słownik języka polskiego, wyd. M. Orgelbrand, t. I–II, Wilno 1861 (tzw. Słownik wileński).
- Symb. — J. Rostafiński, *Symbole ad historiam naturalem medii aevi* [...], t. I–II, Cracoviae MCM.
- Syreniusz 1613 — Syreniusz Sz., 1613, *Zielnik herbarzem z języka łacińskiego zowią* [...], Kraków.
- Šugar HBI — I. Šugar, *Hrvatski biljni imenoslov. Nomenclator botanicus croaticus*, Zagreb MMVIII [2008].
- Šulek B., 1879, *Jugoslavenski imenik bilja*, Zagreb.
- Trotz M.A., 1764, *Nowy dykcjonarz, to jest mownik polsko-niemiecko-francuski* [...], Leipzig.
- USK — C. Robotycki (red.), *Układ słów kluczowych dla bazy danych o źródłach etnograficznych (kultura ludowa Karpat polskich)*, Kraków 1995.
- Waniakowa J., 2011, O pewnych słowiańskich dialektalnych nazwach babki ‘Plantago’, *Rocznik Slawistyczny* LX, s. 149–160.
- 2012, *Polskie gwarowe nazwy dziko rosnących roślin zielnych na tle słowiańskim. Zagadnienia ogólne*, Kraków.
- Wróbel H., 2004, *Związki staroczesko-staropolskie w terminologii botanicznej*, Kraków [przedruk z: *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Katowicach, Prace Katedry Języka Polskiego II, Katowice 1962, s. 105–137*].

SUMMARY

The role of Medieval Latin dictionaries in research into Slavic plant names

Keywords: Slavic dialectal plant names, etymology, loanwords, calques, history of dialectal plant names.
Słowa kluczowe: słowiańskie gwarowe nazwy roślin, etymologia, zapożyczenia, kalki, historia gwarowych nazw roślin.

The aim of the article is to indicate how many Slavic dialectal plant names have Latin or even Greek origin. Conducting such research, linguists dealing with the history and origin of these names cannot be satisfied with solely Slavic sources and dictionaries, but should extend their research to Latin and Greek botanical names, both ancient and medieval, using obviously suitable sources in this domain. Medieval Latin dictionaries play a prominent role in such investigations providing ordered collections of plant names originating from ancient Latin documents, which otherwise remain largely inaccessible to slavists.